

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΔΠΜΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ - ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ - ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ
ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ 2014-15

ΕΜΦΥΛΕΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

ΝΤΙΝΑ ΒΑΙΟΥ
ΡΟΥΛΗ ΛΥΚΟΓΙΑΝΝΗ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΡΝΕΛΑΚΗΣ

Κυριακή ρεπό

δημόσιο ιδιωτικό // γυναίκα μετανάστρια εσωτερική

ΛΙΝΑ ΣΑΛΙΧΟΥ

Περιεχόμενα

1_ Εισαγωγή	3
2_ Το βιβλίο	5
3_ Μια δεύτερη ανάγνωση	6
_ μετανάστευση, εσωτερική εργασία, έμφυλη ταυτότητα	6
_ ιδιωτικό-δημόσιο	12
4_ Συμπεράσματα	17
Βιβλιογραφία	18

1_ Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται το ζήτημα των διπόλων που χρησιμοποιούνται στην αστική ανάλυση και το πώς η χρήση αυτού του εργαλείου είτε είναι ρητό, είτε υπόρρητο, έχει ως αποτέλεσμα την απουσία μιας πληθώρας διαστάσεων από την ανάλυση και την κατανόηση του αστικού χώρου. Τα δίπολα όπως δημόσιος χώρος-ιδιωτικός χώρος, κοινά-ζωή στο σπίτι, έμμισθη εργασία-οικιακή εργασία, παραγωγή-αναπαραγωγή, ενσωματώνουν στις αναλύσεις του χώρου διϋσμούς που η ηγεμονική ανδροκρατική σκέψη θεωρεί δεδομένους: δημόσιο-ιδιωτικό, πολιτισμός-φύση, αντικειμενικότητα-υποκειμενικότητα, ορθολογική σκέψη-προορθολογικό σώμα και παράλογα συναισθήματα. Το πρώτο μέρος των αντιθέσεων, στην ανδροκρατούμενη ανάλυση, ταυτίζεται με τους άνδρες και τον ανδρισμό, ενώ το δεύτερο με τη θηλυκότητα. Η κυριότερη από αυτές τις διχοτομίες και βασικό σχήμα συγκρότησης της πόλης είναι το δίπολο ιδιωτικό-δημόσιο και η συζήτηση, για το τί αποτελεί ιδιωτικό και τί δημόσιο χώρο, έχει υπάρξει αντικείμενο πολλών προσεγγίσεων. Οι δύο αυτές έννοιες, πέρα από την υλική υπόσταση που έχουν στην αυστηρά δομημένη πραγματικότητα μιας πόλης, πολύ περισσότερο αποτελούν συμβολικούς χώρους με ποικίλες κοινωνικές συνδηλώσεις¹. Η θεώρηση του χώρου ως «*προϊόν αλληλοσυσχετισμών πολλαπλών τροχιών*»² και ως παράγωγο των κοινωνικών, ταξικών και πολιτισμικών σχέσεων που τον απαρτίζουν, συμβάλει στην κατανόηση ότι τόσο ο δημόσιος, όσο και ο ιδιωτικός χώρος, δεν αποτελούν τόπους σταθερούς και παγιωμένους στο χρόνο. Αντίθετα, διαμορφώνονται διαρκώς μέσω των ενσώματων υποκειμένων που τους απαρτίζουν και ταυτόχρονα παράγουν κοινωνικά υποκείμενα, μέσα από μια μήτρα αλληπάλληλων πρακτικών ένταξης και αποκλεισμού³. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Mouffe: «*η νεωτερική κατηγορία του ατόμου έχει κατασκευαστεί κατά τέτοιο τρόπο ώστε να θεωρεί δεδομένη την ύπαρξη μιας οικουμενικής, ομοιογενούς δημόσιας σφαίρας, η οποία παραπέμπει κάθε ιδιαιτερότητα και κάθε διαφορά στην ιδιωτική σφαίρα*»⁴.

Οι ομογενοποιητικές ερμηνείες του χώρου βασίζονται σε κατηγοριοποιήσεις ξεκάθαρα διαχωρισμένες: στη μέση γυναίκα, στον μέσο άνδρα, σε έναν γενικό “ενικό” που δεν υπάρχει, μη λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο των διαφορετικών προοπτικών και όψεων εκτός των κυρίαρχων κανονιστικών προτύπων. Αυτό που εμπλουτίζει τις προσεγγίσεις, φωτίζοντας πολύ περισσότερες πτυχές και καθιστά σαφές ότι υπάρχουν διαδικασίες και σχέσεις που δεν χωράνε στους άκαμπτους διϋσμούς, είναι η εμπειρία. Η εμπειρία είναι απαραίτητο εργαλείο γιατί περιλαμβάνει την ψυχική και

¹ Ψαλλιδάκη, Τ. (2013), «*Προσεγγίζοντας τη δική της πόλη*», σελ.7

² Massey, D. (2008), «*Για το Χώρο*», Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα

³ όπ. αν. Ψαλλιδάκη, Τ. (2013), σελ.8

⁴ Mouffe, C. (2006), «*Ο φεμινισμός, η έννοια του πολίτη και η ριζοσπαστική δημοκρατική πολιτική*», στο Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική πρακτική, υπό την επιμέλεια της Αθηνάς Αθανασίου, Αθήνα: Νήσος, σελ. 603.

συναισθηματική αντίδραση ατόμων ή ομάδων σε αλληλένδετα γεγονότα ή σε επαναλήψεις⁵. Η ετερογένεια των εμπειριών υπογραμμίζει τη συνειδητοποίηση του ανυπόστατου “ενικού” και εισάγει έναν πληθυντικό που μετατοπίζει τα χωρικά και χρονικά όρια των δίπολων, προτρέποντάς μας να υιοθετήσουμε πιο ελαστικές κατηγοριοποιήσεις στη σφαίρα των δραστηριοτήτων, να αποσυναρμολογήσουμε τις διχοτομήσεις και να εξετάζουμε τις σχέσεις του φύλου με την τάξη, τη φυλή, κ.ά. Η αναγκαιότητα της διερεύνησης των σχέσεων που παράγουν τις μεταβαλλόμενες εμπειρίες της καθημερινής ζωής στην αστική ανάλυση, συνοψίζεται στη διαπίστωση ότι «*Η απάντηση λοιπόν στο “τι είναι χώρος” [...] εξαρτάται από την υποκειμενική εμπειρία με βάση το φύλο, τη φυλή καθώς και το πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαδραματίζεται αυτή η σχέση, η οποία πολλές φορές γίνεται αντιληπτή μέσα από σχέσεις εξουσίας*»⁶.

Με αφετηρία αυτές τις σκέψεις, θα διερευνήσουμε τη σχέση δημόσιου-ιδιωτικού χώρου, μέσα από την έμφυλη μεταναστευτική εμπειρία και την εσωτερική οικιακή εργασία. Αναλυτικό πεδίο θα αποτελέσει το βιβλίο «Κυριακή ρεπό» του Ζήση Σαρίκα και θα συνδιαλέγεται με τη βιβλιογραφία για το χώρο, το φύλο, την οικιακή εργασία και την έμφυλη διάσταση της μετανάστευσης. Θεωρούμε ότι οι συνθήκες της εσωτερικής οικιακής εργασίας της ηρωίδας-μετανάστριας και οι ασύμμετρες σχέσεις που διαμορφώνονται εντός των ορίων της, επενεργούν καθοριστικά στη συγκρότηση της χωρικής της ταυτότητας και ειδικότερα μέσα από έναν μηχανισμό που γεννά αλληλοτροφοδοτούμενους αποκλεισμούς, νοηματοδοτούν διφορούμενα το δημόσιο και τον ιδιωτικό χώρο, τοποθετώντας την στο μεταίχμιό τους. Σκοπός μας είναι να αναδείξουμε αυτόν τον μηχανισμό, κρατώντας κατά νου ότι από τη μελέτη της αφήγησης της ζωής ενός υποκειμένου, -στην προκειμένη περίπτωση της Ελένης-, μπορούμε να αντλήσουμε πλήθος ερμηνειών και λεπτομερειών, χρήσιμων για την προσέγγιση κάποιων ερωτημάτων, ελλοχεύει όμως ο κίνδυνος διολίσθησης στην κατηγορία του εμπειρισμού και χρειάζεται μεγάλη προσοχή κατά την αναγωγή των μικροερμηνειών σε μακροερμηνείες και αντίστροφα.

⁵ Vaiou, D. (1992), “Gender divisions in urban space: beyond the rigidity of dualist classifications”, *Antipode* 24:4, σελ.247-262

⁶ όπ. αν. Massey, D. (2008)

2_ το βιβλίο

Λίγο μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και το ξέσπασμα εμφυλίου πολέμου στη Γεωργία, η Ελένη, μια μεσήλικη πρόσφυγας εγκαταλείπει τη χώρα της, αφήνοντας πίσω, σύζυγο, παιδιά και εγγόνια και έρχεται στη Θεσσαλονίκη. Μέσα από μεγάλες δυσκολίες καταφέρνει να σταθεί στα πόδια της, αρχικά δουλεύοντας ως καθαρίστρια, και μετά τον ερχομό της οικογένειάς της ως εσωτερική, φροντίζοντας ηλικιωμένους ανθρώπους. Με αφετηρία την κρίσιμη στιγμή της απόφασης της μετανάστευσης, περιγράφονται οι αντιξοότητες του πρώτου καιρού, η σταδιακή βελτίωση της καθημερινότητας και η οικειοποίηση με την πόλη, οι σχέσεις με τις άλλες μετανάστριες, οι σχέσεις με τους/τις εργοδότη(ρι)ες, τα καινούρια προβλήματα όταν την ακολουθεί και η υπόλοιπη οικογένειά της, οι εμπειρίες της στην εσωτερική οικιακή εργασία. Η ηρωίδα είναι μια γυναίκα με μεγάλο ψυχικό σθένος, που αγωνίζεται ασταμάτητα για να πραγματοποιήσει τον στόχο της: μια καλύτερη ζωή.

3_ μία δεύτερη ανάγνωση

μετανάστευση, εσωτερική εργασία, έμφυλη ταυτότητα

Η μετανάστευση από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης είναι «γένους θηλυκού». Η μεταναστευτική εμπειρία καθορίζεται από το φύλο και δεν έχει την ίδια μορφή για τις γυναίκες και τους άνδρες. Η έμφυλη ταυτότητα αποτελεί σημαντικό παράγοντα στη διαμόρφωση μεταναστευτικών σχεδίων, ατομικών ή οικογενειακών διαδρομών και στις δια-εθνικές πρακτικές που τα έμφυλα υποκειμένα ακολουθούν: όχι απλώς συγκροτείται, αλλά και βρίσκεται υπό συνεχή διαπραγμάτευση στη διαδικασία της μετανάστευσης.

«Ηρθε η ώρα της αναχώρησης, στοιβάχτηκαν μες στο παλιό πούλμαν οι επιβάτες –ούτε μια θέση δεν είχε μείνει κενή-, κυρίως γυναίκες από σαράντα μέχρι πενήντα ετών, αφού πρώτα βόλεψαν όπου μπορούσαν τα συμπράγκαλά τους, τα φαγιά και τα νερά τους – όχι μόνο στο χώρο των αποσκευών αλλά και μέσα, πάνω απ' τα κεφάλια τους και μπροστά στα πόδια τους». (σελ.21)

Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά των μεταναστευτικών πληθυσμών από τη Γεωργία είναι ότι η γυναικεία μετανάστευση προηγείται της ανδρικής, -συχνά δε, δεν έπεται καθόλου ανδρική-, γεγονός που έχει να κάνει με τη συγκρότηση των έμφυλων ρόλων και ιεραρχιών εντός της οικογένειας στη γεωργιανή κοινωνία. Οι «οικουμενικές» διχοτομήσεις τύπου: δημόσιος/ιδιωτικός χώρος, τα κοινά/ζωή στο σπίτι, πληρωμένη απασχόληση/οικιακά, παραγωγή/αναπαραγωγή δεν ανταποκρίνονται στην πολυπλοκότητα των έμφυλων σχέσεων και η ακαμψία τους καταλύεται με σχετική ευκολία αν εξετάσουμε αυτή την πτυχή της γυναικείας μετανάστευσης. Με δεδομένο ότι η ανδροκρατούμενη ανάλυση ταυτίζει με τους άνδρες και τον ανδρισμό το πρώτο μέρος των αντιθέσεων, η ανάληψη βαρών και ευθυνών εκτός του σπιτιού ανήκει στις δραστηριότητες της δημόσιας σφαίρας και συνδέεται με τους άντρες. Όμως, η πρωτοβουλία -που κινητοποιείται από την ανάγκη- των γεωργιανών γυναικών να αναζητούν εργασία εκτός της χώρας τους για να συντηρήσουν την οικογένειά τους αναιρεί το ρόλο του άντρα «πάροχου-προστάτη»⁷. Η ηρωίδα αφήνει πίσω την οικογένειά της (σύζυγο, γιους και εγγόνια), αναζητώντας εργασία που αποτελεί τη μοναδική πηγή εσόδων για το σπίτι τους στη Γεωργία.

«Ξάφνου, ένα μεσημέρι, ενώ έτρωγαν όλοι μαζί στο τραπέζι, τους ανακοίνωσε ορθά κοφτά πως δεν άντεχε άλλο τη ζωή εκεί, να τους βλέπει όλους να τυραννιούνται και να λιμοκτονούν, και πως θα έφευγε, έστω και μόνη, για την Ελλάδα. [...] Εξάλλου, θα πήγαινε εκείνη πρώτη, θα προετοιμάζε

⁷ «Το γεγονός ότι οι γυναίκες ταυτίζονταν με το σπίτι και την οικογένεια και η ταύτιση αυτή αντιμετωπιζόταν ως “φυσική” είχε σημαντικές συνέπειες στον τρόπο με τον οποίο οργανώθηκε η μισθωτή εργασία: ως αυτόχρονα αντρική. Ταυτίστηκε με τον κουβαλητή της οικογένειας, τον «αρχηγό» της, εκείνον που ήταν υπεύθυνος για την προστασία και τη φροντίδα των εξαρτώμενων μελών της». (Αβδελά, Ε., 2009, «Η όψιμη ανακάλυψη της επισφαλούς εργασίας», σελ. 14)

το έδαφος, δεν θα έμεναν σαν τ' αδέσποτα στους πέντε δρόμους. Ήταν **αφεντικό του σπιτιού** κι έτσι πέρασε το δικό της. Ο άντρας της ήταν άβουλος, καθόταν και την κοίταζε στα μάτια σαν μπιμπελό, σαν δαρμένο σκυλί. Όσο για τα παιδιά της, συνηθισμένα στη μητρική εξουσία, δεν επέμεναν άλλο, ήταν και κάπως αχμάνηδες, δεν έκοβε πολύ το ξερό τους, είπαν μέσα τους “άσε και θα δούμε”». (σελ. 18,19)

Η υιοθέτηση της ταυτότητας της παρόχου υπερβαίνει και υπηρετεί συγχρόνως το δίπολο ιδιωτικό/δημόσιο. Με μια πρώτη ματιά, η ηρωίδα υιοθετεί έναν ρόλο που αναλαμβάνει ευθύνες και υποχρεώσεις που θεωρούνται παραδοσιακά ανδρικές: ανήκουν στο δημόσιο χώρο, στην εργασία έξω από το σπίτι που αμείβεται, άρα αντιστρέφει το δίπολο. Σε δεύτερη ανάγνωση, αυτή καθ' αυτή η μετάβαση από τη μία σφαίρα στην άλλη, που μπορεί και «ανακοινώνεται» επειδή είναι «το αφεντικό του σπιτιού» και κατέχει τη «μητρική εξουσία», αφενός επικυρώνει τους έμφυλους συμβολισμούς περί «φυσικής» σύνδεσης του κοινωνικού φύλου με τον χώρο, αφετέρου αναδεικνύει την πατριαρχική ιεράρχηση γιατί η εξουσία της Ελένης επιβεβαιώνεται ακριβώς λόγω του ότι μπορεί να εγκαταλείψει την υποδεέστερης αξίας σφαίρα του οίκου και να αναλάβει τα σημαντικότερα ανδρικά καθήκοντα. Πρόκειται για μια φαινομενική αντιστροφή του δίπολου αφού στην πραγματικότητα επιτελείται η διεύρυνση ενός ήδη διαμορφωμένου και ενσωματωμένου ρόλου με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Αυτό, φαίνεται και στο επόμενο απόσπασμα, καθώς η ηρωίδα προσπαθεί να βρει λύση όταν μεταναστεύει στην Ελλάδα ο γιός της με την οικογένειά του:

«Δεν άρχισε να διώξει αυτό το βραχνά από πάνω της, να βρει την άκρη του νήματος. **Την ανακοίνωσε στους άλλους** το επόμενο πρωί, καθώς έτρωγαν μπορς – σούπα, ζεστό φαΐ στην αρχή της ημέρας, κατά τη ρωσική συνήθεια. **Θα έφυγε αυτή απ' το σπίτι**, θα παρατούσε όλες τις δουλειές που έκανε μέχρι τότε και θα κοιτούσε να μπει σε κανένα σπίτι “εσωτερική”. Θα ζοριζόταν λιγάκι στην αρχή, αλλά θα τα έβγαζε πέρα, και μελλοντικά θα έβλεπαν τι θα έκαναν». (σελ. 81,90)

Ο βασικός χώρος απασχόλησης των μεταναστριών που έρχονται στην Ελλάδα είναι η οικιακή εργασία και οι εργασίες φροντίδας, που αποτελούν κατεξοχήν θηλυκοποιημένες δραστηριότητες. Οι εργασίες αυτές, που πραγματοποιούνταν χωρίς αμοιβή στο πλαίσιο της οικογένειας από τις γυναίκες-μέλη της, ανατίθενται σε γυναίκες -πάντα-, εκτός της οικογένειας και αμείβονται. Το γεγονός ότι εκτελούνται από μετανάστριες εισάγει και την ταξική και εθνική (και φυλετική) διάσταση στο ζήτημα, διαπλέκοντας την με την έμφυλη. Αυτό γίνεται εμφανές και στην εσωτερική ιεραρχία των «γυναικείων επαγγελμάτων». Η ιεραρχία αυτή αφενός ακολουθεί τον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας ανάμεσα στις χειρωνακτικές και μη δουλειές που με τη σειρά τους αντιστοιχούν σε ξένο και ντόπιο εργατικό δυναμικό, αφετέρου καταγράφει τη μικρότερη ή

μεγαλύτερη απόσταση ανάμεσα στο συγκεκριμένο κάθε φορά επάγγελμα και τις «φυσικές»⁸ ιδιότητες που αποδίδονται στις γυναίκες. Εργασίες όπως ο καθαρισμός ή/και η φύλαξη των παιδιών και των ηλικιωμένων έχουν δύο πυρηνικά χαρακτηριστικά: α) συνεχίζουν να θεωρούνται “μη εργασία” στις κυρίαρχες οικονομικές προσεγγίσεις, κατατάσσονται στην παραοικονομία και ανήκουν στη σφαίρα του άτυπου· αυτό τις καθιστά εξ ορισμού «επισφαλείς»⁹, β) έχουν φυσικοποιηθεί ως γυναικείες.

Ειδικά η εσωτερική οικιακή εργασία και φροντίδα εμπεριέχει ιδιαιτερότητες και χαρακτηριστικά κάθε άλλο παρά ομοιογενή. Η απροσδιοριστία των καθηκόντων και η δυσκολία οριοθέτησής τους, η τήρηση κάποιου ωραρίου και των αναγκαίων ρεπό, το ύψος του μισθού, η ασφάλιση, η παροχή ή όχι προσωπικού χώρου, είναι αποτέλεσμα ατομικής διαπραγμάτευσης με τους/τις εργοδότη(ρι)ες και ασφαλώς δεν εντάσσεται σε κανένα πλαίσιο συλλογικών εργασιακών δικαιωμάτων. Τις περισσότερες φορές οι εργάσιμες μέρες είναι έξι και παρέχεται ένα ρεπό την Κυριακή, ή κάποια καθημερινή, ανάλογα με το πρόγραμμα και τις ανάγκες των εργοδο(ρι)ών. Εντούτοις, παρότι τυπικά το ρεπό αυτό αφορά ολόκληρη τη μέρα, συχνά αποτελεί προϊόν διαπραγμάτευσης. Το ωράριο της καθημερινής εργασίας συνήθως καλύπτει όλο το 24ωρο ειδικά όταν αφορά τη φροντίδα ηλικιωμένων. Οι όροι της εξατομικευμένης φροντίδας που προσφέρεται στο σπίτι του ηλικιωμένου προσώπου τίθενται από την οικογένεια, η οποία και ελέγχει την ποιότητα της υπηρεσίας. Η ηρωίδα εδώ, έχει ρεπό την Κυριακή και καθόλου προσωπικό/ιδιωτικό χώρο:

«Η Ελένη είχε μπει σε ένα καινούριο σπίτι. Πάλι **εσωτερική**, με μέρα ελεύθερη πάλι την Κυριακή. Αυτή τη φορά όμως ήταν πολύ καλύτερα, δεν ήταν μόνη της μ' έναν ακόμα άνθρωπο, είχε πολλούς. Ζούσε εκεί ένας κύριος με τις δύο κόρες του, που ήταν ενήλικες και ανύπαντρες, και τη συμβία του. Γ' αυτήν κυρίως είχαν προσλάβει την Ελένη - η γυναίκα ήταν κατάκοιτη, μετά ένα βαρύ εγκεφαλικό που είχε πάθει. Ήθελαν έναν άνθρωπο να την προσέχει, να την ταΐζει και να την καθαρίζει, γιατί δεν μπορούσε να αυτοεξυπηρετηθεί. Η Ελένη θα έκανε και τις άλλες του σπιτιού και, **οπωσδήποτε, έπρεπε να διανυκτερεύει εκεί, στο ίδιο δωμάτιο που ήταν ξαπλωμένη η γυναίκα.** Κι αυτό επειδή οι οικείοι της άρρωστης ήθελαν να έχουν το κεφάλι τους ήσυχο και τη νύχτα. Φοβούνταν μήπως πάθαινε τίποτα έκτακτο, μήπως κατουριόταν ή τα έκανε πάνω της και, ακόμη περισσότερο, μήπως γλιστρούσε και έπεφτε απ' το κρεβάτι. Αυτό είχε συμβεί ήδη μια φορά, την είχαν βρει το άλλο πρωί πεσμένη μπρούμυτα στο πάτωμα, να έχει γδάρει βαθιά με τα νύχια της τα σανίδια, καθώς μάταια προσπαθούσε, μες στη σκοτοδίνη της, να σηκωθεί μόνη της. Δεν ήθελαν να βάλουν στο κρεβάτι της

⁸ Η επένδυση του φύλου με ‘φυσικά’ χαρακτηριστικά οδηγεί στην αντίληψη ότι οι γυναίκες ‘από τη φύση τους’ είναι κατάλληλες για συγκεκριμένα επαγγέλματα, που ανήκουν στη σφαίρα “ιδιωτικό-σπίτι-οικιακά”.

⁹ «Η αμειβόμενη εργασία των γυναικών υπήρξε εξ ορισμού «επισφαλής». Ανεξάρτητα από το αν ονομάστηκε “εφεδρική”, “βοηθητική” ή “συμπληρωματική”, ήταν συστηματικά η χαμηλότερα αμειβόμενη, η περισσότερο πρόσκαιρη και η εντονότερα ανασφαλής». (Αβδελά, Ε. [2009], σελ. 13)

κάγκιλα γύρω γύρω, να το κάνουν παιδικό, γιατί δεν τους βόλευε και δεν ήθελαν να τη βλέπουν έτσι, σαν φυλακισμένη». (σελ. 102-3)

Η εκ διαμέτρου αντίθετη οπτική της οικογένειας για το πώς βιώνεται μια κατάσταση εγκλεισμού για το μέλος της που χρήζει βοήθειας και τη γυναίκα/μετανάστρια που τη φροντίζει, ορίζει ένα ξεκάθαρο ιεραρχικό πλαίσιο, που αναπαράγει εντός της οικογένειας την έμφυλη, εθνοτική και ταξική θέση των μεταναστριών στην κοινωνική διαστρωμάτωση. Η κατασκευή του σώματος “χαμηλής αξίας” διατρέχει όλες τις κλίμακες. Από το παγκόσμιο που μέσα από τις κυρίαρχες πολιτικοοικονομικές στρατηγικές δημιουργούνται σώματα που “περισεύουν”, στο εθνικό που εισάγει αυτόν τον πληθυσμό με σκοπό τη μέγιστη εκμετάλλευσή του μέσω της υποτιμημένης εργασίας, και στο τοπικό που εντάσσει τα συγκεκριμένα υποκείμενα στις αθέατες πτυχές της καθημερινότητας.

Οι συνθήκες της εσωτερικής εργασίας εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από αυτή την άνιση σχέση που αναπτύσσουν οι μετανάστριες με τους/τις εργοδότη(ρι)ες τους. Το δεδομένο αυτό σε συνδυασμό με τη διαρκή παρουσία και διαμονή στο σπίτι, αρχικά αναιρεί τον προσδιορισμό εργασιακού ωραρίου και έχει ως επακόλουθο, τη συνεχή διαθεσιμότητα επί 24ώρου βάσεως στις ανάγκες των εργοδο(ρι)ών. Η ρευστότητα αυτή ενεργοποιεί έναν ιδιότυπο «επαγγελματισμό» για την εσωτερική οικιακή εργασία. Η ηρωίδα εντάσσει αυτοβούλως στα καθήκοντά της πρακτικές που επιμηκύνουν τις υποχρεώσεις της με περισσότερες ευθύνες.

«Σε λίγο καιρό μάλιστα αποφάσισε μόνη της, δίχως να της το ζητήσει κανένας, να εγκαταλείψει το ντιβανάκι της, που ήταν στριμωγμένο στην άκρη του δωματίου, και να κοιμάται στο ίδιο κρεβάτι με την άλλη – ήταν το διπλό κρεβάτι της κρεβατοκάμαρας, ο σύζυγος της γυναίκας είχε μετακομίσει προ πολλού και κοιμόταν στον καναπέ του σαλονιού, γιατί δεν άντεχε να τη βλέπει έτσι του στοίχιζε πολύ. Δεν την πείραζε να κοιμάται δίπλα της, με τα δικά της στρωσίδια, να την αφουγκράζεται και να την αγγίζει.» (σελ. 104)

Ενώ εκ πρώτης όψεως φαίνεται ότι η διεύρυνση των καθηκόντων προκύπτει ως αποτέλεσμα μιας έντονης αίσθησης ευθύνης απέναντι στο υπό φροντίδα πρόσωπο, στην πραγματικότητα είναι οι βιωμένες σχέσεις εξουσίας και υποτέλειας στην οικογένεια που συγκροτούν το πλαίσιο των υποχρεώσεων που η ηρωίδα θεωρεί ευθύνη της. Η Ελένη αφήνει το ντιβανάκι της και κοιμάται μαζί με την κατάκοιτη γυναίκα επειδή η ίδια η δομή της εσωτερικής οικιακής εργασίας επιτάσσει συμπεριφορές και συγκινησιακές εκδηλώσεις που έχουν περισσότερο οικογενειακές παρά εργασιακές προεκτάσεις¹⁰. Τα διάτρητα όρια εργασίας και οικογένειας διαμορφώνουν ένα πεδίο -

¹⁰ «Η πληρέστερη κατανόηση αυτής της διαδικασίας μετατροπής των εργασιακών υποχρεώσεων σε οικογενειακής φύσεως καθήκοντα, απαιτεί τη συνδρομή της έννοιας της συγκινησιακής εργασίας. Ένα από τα κεντρικότερα χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου επαγγέλματος είναι ότι η εργάτρια κατά τη διάρκεια

μεταίχμιο εντός του οποίου επιτελείται ένας διπλός ρόλος. Αποτέλεσμα είναι η συγκρότηση σχέσεων ψευδοσυγγένειας με τα υπόλοιπα μέλη του νοικοκυριού, που παρότι επιφανειακά φαίνεται να αμβλύνει την ιεραρχία και τις αντιθέσεις εντός του, τελικά πρόκειται για στρατηγική διεύρυνσης των καθηκόντων της εργαζόμενης, με το κάθε καθήκον να συνοδεύεται από τα ανάλογα συναισθήματα και ρόλους. Θα πρέπει να τονιστεί ότι η υιοθέτηση ενός οικογενειακού ρόλου, με τη συνεπακόλουθη ανάληψη επιπλέον καθηκόντων, ενδέχεται να οφείλεται και στην απομάκρυνση από τη δική της οικογένεια και το συναισθηματικό κενό που απορρέει από αυτή. Η Ελένη, με τη μητρική της στάση, αποκαθιστά το ρόλο που δεν επιτελεί στη δική της οικογένεια. Με τον τρόπο αυτό, βιώνει μια διεργασία “μεταμόσχευσης σχέσεων”.

«Η επιστημονική ανεπάρκεια της Ελένης αντισταθμιζόταν όμως από το **γνήσιο ενδιαφέρον και τη στοργή της** – και η άλλη το καταλάβαινε. **Τόσο που έφτασε στο σημείο να δεχτεί την πρόταση της πρώτης να κάνουν και οι δυο μαζί δίαιτα**, για να χάσουν τα περιττά κιλά. Ξεκίνησε λοιπόν, η Ελένη, εκεί, σκυλί μαύρο, τήρησε την υπόσχεσή της, έτρωγε ελάχιστα, κάτι μαρούλια και κάτι καρτότα σαν κουνέλα, είχε σουρώσει, είχε μείνει μισή. Η άλλη την ακολουθούσε τη μέρα, βάσει προγράμματος από διαιτολόγο, επειδή έτρεμε μην τυχόν πάθει τίποτε απ’ την αναγκαστική νηστεία (ενώ απ’ το φαγοπότι δεν θα πάθαινε, ασφαλώς, τίποτε!), αλλά το βράδυ την έζωνε η πείνα, δεν μπορούσε να αντισταθεί και ορμούσε στο ψυγείο. Άκουγε τους πνιχτούς θορύβους και τα πήγαινε έλα μες στον ύπνο της η Ελένη, μάντευε περί τίνος επρόκειτο, σηκώνόταν πατώντας στα νύχια για να μην ενοχλήσει την άρρωστη, έκανε έφοδο με τη νυχτικά και τσάκωνε την ένοχη επ’ αυτοφώρω, με τα μάγουλα μπουκωμένα, να σιάσουν. Την κοιτούσε παραπονεμένα κι αναστέναζε. Η **κοινή προσπάθεια** είχε και πάλι αποτύχει παταγωδώς». (σελ. 108)

Στο σημείο αυτό, είναι σημαντικό να υπενθυμιστεί ότι η Ελένη είναι ένας λογοτεχνικός χαρακτήρας που αντλεί τα χαρακτηριστικά του κυρίως από τη μυθοπλασία¹¹. Η αφήγηση αντανakλά

εκτέλεσης των καθηκόντων της καλείται να εκφράσει ορισμένες συγκινήσεις ή ακόμη και συναισθήματα. Η επιτυχής ολοκλήρωση των εργασιακών υποχρεώσεων δεν σηματοδοτείται απλά από το πλήρες και διεξοδικό καθάρισμα ενός σπιτιού ή από το σωστό μαγείρεμα ενός γεύματος. [...], η «σωστή» οικιακή εργάτρια οφείλει να προσφέρει και κάτι παραπάνω. Αυτό αφορά την πρόπουσα παρουσία σε ένα νοικοκυριό. Το πρόπον στη συγκεκριμένη περίπτωση έχει να κάνει με τις διαθέσεις της εργάτριας αλλά και τον τρόπο που η ίδια εμφανίζεται μέσα στο σπίτι». (Ξυπολυτάς, Ν. [2012], Οι συνέπειες της οικιακής εργασίας στις οικογενειακές σχέσεις και στις σχέσεις αλληλεγγύης των μεταναστριών: Η περίπτωση των Ουκρανών εσωτερικών εργατριών στην Αττική, σελ.252-3)

¹¹ Από την ανάγνωση του βιβλίου και τη γνωριμία με το συνολικότερο έργο του Ζήση Σαρίκα (διατηρώντας πάντα κάποιες επιφυλάξεις αφού δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε), εικάζουμε ότι η ηρωίδα ήταν ένα υπαρκτό πρόσωπο, το οποίο λειτούργησε ως βάση για το πλάσιμο του χαρακτήρα της και του οποίου η ιστορία εμπλουτίστηκε με φανταστικά συμβάντα. Ανάμεσα στους χαρακτήρες του βιβλίου, ξεχωρίζει ο Κώστας, ένας μοναχικός μεταφραστής-συγγραφέας του οποίου το σπίτι καθαρίζει σε εβδομαδιαία βάση η ηρωίδα, πριν γίνει «εσωτερική». Ο εργοδότης αυτός δείχνει μεγάλο ενδιαφέρον για τη ζωή της Ελένης και δένεται συναισθηματικά μαζί της με έναν τρόπο που προσομοιάζει στη σχέση μητέρας-γιού. Θεωρώντας ότι ο ήρωας

τις αντιλήψεις του συγγραφέα και αυτό αναγνωρίζεται τόσο στη χρήση συγκεκριμένων λέξεων όσο και στα νοήματα που παράγονται από τις γλωσσικές επιλογές, τη δομή του λόγου ή/και τα συμφραζόμενα. Ο αφηγητής προσδίδει στην ηρωίδα χαρακτηριστικά όπως “γνήσιο” ενδιαφέρον και στοργή και “έμφυτη” συμπόνια και καλοσύνη φυσικοποιώντας και το βιολογικό και το κοινωνικό φύλο. Για να εξηγήσουμε πώς το κάνει αυτό θα αντλήσουμε από τη σκέψη της Judith Butler στο δοκίμιο «Σώματα που έχουν σημασία». Στο δοκίμιο, αυτό η Butler συνδέει το ζήτημα της υλικότητας του σώματος με την επιτελεστικότητα του κοινωνικού φύλου, υποστηρίζοντας ότι «το “φύλο”¹² είναι μια ιδεατή κατασκευή η οποία υλικοποιείται δια της βίας μέσα στο χρόνο. Δεν είναι ένα απλό γεγονός ή μια στατική κατάσταση σώματος, αλλά μια διαδικασία μέσω της οποίας τα ρυθμιστικά κανονιστικά πρότυπα υλικοποιούν το “φύλο” και επιτυγχάνουν αυτή την υλικοποίηση μέσω μιας βίαιης επανεπιβεβαίωσης αυτών των κανονιστικών προτύπων». Η κατασκευή δηλαδή, δεν είναι ούτε υποκείμενο, ούτε το μοναδικό ή εσκεμμένο ενέργημά του αλλά μια διαδικασία επανεπιβεβαίωσης. Το “φύλο” προσκτάται το φυσικοποιημένο του περιεχόμενο ως ιζηματικό αποτέλεσμα μιας επαναβεβαιωτικής ή τελετουργικής πρακτικής (Butler, 2004). Με άλλα λόγια, αυτό που ονομάζουμε “βιολογικό φύλο” είναι ήδη εμποτισμένο με συγκεκριμένες κοινωνικές αντιλήψεις και παραδοχές και δεν υπάρχει ως κάτι de facto και άθικτο από κοινωνικές και πολιτισμικές παρεμβάσεις. Το θεωρούμενο βιολογικό φύλο δηλαδή, δεν είναι το υπόβαθρο ή η βάση του κοινωνικού φύλου αλλά μάλλον το αποτέλεσμα του (Μαρνελάκης, 2003). Αυτό δε σημαίνει ότι και το κοινωνικό φύλο δεν είναι ένα κατασκευάσμα, όχι όμως ένα κατασκευάσμα που «συγκροτείται»¹³ ως μια συγκεκριμένη επεξεργασία ενός προϋπάρχοντος βιολογικού φύλου. Παράγεται μέσα από μια επιτελεστική διαδικασία -μια σειρά επιτελεστικών πράξεων- που επαναλαμβάνεται τελετουργικά δημιουργώντας την ψευδαίσθηση μιας εσώτερης έμφυλης ουσίας, σα να πρόκειται για κάποια οντολογική ύπαρξη. Δημιουργείται, έτσι, η εντύπωση μιας βαθύτερης, αυθεντικής έμφυλης ταυτότητας. Με τη χρήση των λέξεων “γνήσια” και “έμφυτη”, ο συγγραφέας προσδίδει ουσιοκρατική υπόσταση στο φύλο της ηρωίδας ενώ περιγράφει τη επιτέλεση ενός ρόλου, όχι ένα “είναι” αλλά ένα “πράττειν”.

«Οι αρχικοί της δισταγμοί εξανεμίστηκαν λόγω της έμφυτης της σχεδόν συμπόνιας και καλοσύνης και λόγω της επαφής που απέκτησε σιγά σιγά μ’ εκείνο το σώμα, που με τον καιρό άρχισε να δείχνει πως την αναγνώριζε, πως διαισθανόταν τη φωνή της, τη μυρωδιά της, τη δύναμη των χεριών της».
(σελ. 104).

αυτός είναι ο συγγραφέας, αναδύεται μια αλληλοδιαπλοκή ρόλων -άντρας: αφηγητής/εργοδότης/γιος- που αποκτά ιδιαίτερο βάρος στο πώς, από αυτή τη “θέση”, σημασιοδοτείται το κείμενο.

¹² Στο πρωτότυπο: sex (=βιολογικό φύλο)

¹³ Η «συγκρότηση» κατά τη Butler δε νοείται ως μια εμπρόθετη δράση με αφετηριακό τόπο το βιολογικό φύλο αλλά ως μια κανονιστική επιβολή. (Butler, J. [2006], «Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου: Δοκίμιο πάνω στη φαινομενολογία και τη φεμινιστική θεωρία», σελ. 382-3)

ιδιωτικό - δημόσιο

Η εσωτερική οικιακή εργασία και φροντίδα εμπεριέχει ιδιαιτερότητες και αμφισημίες. Τα χαρακτηριστικά της, επηρεάζουν με διάφορους τρόπους την ταυτότητα της ηρωίδας και παράγουν συγκεκριμένες δυνατότητες χωρικότητας και συγκεκριμένους χώρους καθημερινότητας γι' αυτήν. Ο άτυπος χαρακτήρας της εργασίας της σε συνδυασμό με τα χαρακτηριστικά υποτέλειες που αναπτύσσονται μέσα στη δουλειά, διαχέει τα όρια μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού χώρου. Ο τόπος δουλειάς της ταυτίζεται με τον ιδιωτικό χώρο των εργοδο(ρι)ών της. Μέσα από αυτή την άτυπη μορφή εργασίας στην ουσία δημιουργείται μια ζωή μεταξύ δύο χώρων, του δημόσιου και του ιδιωτικού και δύο τόπων, της χώρας προέλευσης και της χώρας υποδοχής. Μεταξύ αυτών των χώρων/τόπων, η Ελένη δεν τοποθετείται πουθενά συγκεκριμένα, αλλά παντού ενδιάμεσα: σχεδόν σε ολόκληρο το ξεδίπλωμα της αφήγησης παρατηρούμε τη διαδικασία συγκρότησης της χωρικής¹⁴ ταυτότητας ενός υποκειμένου που «αιωρείται» στο μεταίχμιο ιδιωτικού-δημόσιου.

Ξεκινώντας από το πρώτο μέρος του δυϊσμού ιδιωτικό-δημόσιο θα επιχειρηθεί μια απεικόνιση των τρόπων με τους οποίους συγκροτείται η έννοια του “ιδιωτικού χώρου” για την ηρωίδα-μετανάστρια-εσωτερική εργάτρια. Η δυσκολία που παρουσιάζει η προσέγγιση της έννοιας του “ιδιωτικού”, οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι ο χώρος που διαμένει ταυτίζεται με τον χώρο που εργάζεται. Μιλώντας συνεπώς για τον ιδιωτικό χώρο, που στο συλλογικό φαντασιακό ταυτίζεται με την ιδέα του σπιτιού, θα πρέπει να αναφερθούμε στην έννοια του *χωρικού δεσμού*. «Ως χωρικός, ορίζεται ο δεσμός ορίζεται με τον σημαντικό χώρο κατ' αναλογία του δεσμού με τον σημαντικό Άλλο, δηλαδή τη μητέρα»¹⁵. Σε αυτό το πλαίσιο το σπίτι αποκτά μια ιδεαλιστική διάσταση ασφαλούς καταφυγίου και οι λειτουργίες που επιτελεί στο συναισθηματικό επίπεδο ανάγονται στη σχέση παιδιού-μητέρας, συνδέοντας τον χώρο της κατοικίας με τον παραδοσιακό γυναικείο ρόλο. Ωστόσο, η αλληλεπίδραση μεταξύ του ατόμου και της κατοικίας του χρειάζεται να αναλυθεί «δίνοντας έμφαση στην άμεση, προσωπική εμπειρία, στη συναισθηματική επένδυση και στην ψυχολογική σημασία που έχει το σπίτι για τον καθένα, λαμβάνοντας υπ' όψιν το κοινωνικό, πολιτισμικό και πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώνεται αυτή η σχέση»¹⁶. Έτσι, μαζί με το εξιδανικευμένο σχήμα του σπιτιού όπου πρωταγωνιστεί η έννοια της οικειότητας, αναδύονται αμφιθυμίες, αρνητικά συναισθήματα και εμπειρίες. Πρόκειται για ένα σύνθετο σχήμα με πολλές παραμέτρους, το οποίο μέσα από τη συνθήκη της εσωτερικής εργασίας, αποκτά ακόμη μεγαλύτερη πολλαπλότητα και αντιφατικότητα. Συχνά το σπίτι φέρεται να χαρακτηρίζεται ως “φυλακή”, καθώς περιορίζει την ένταξη στα κοινωνικά δίκτυα, τις συναναστροφές, την παρουσία στον δημόσιο χώρο

¹⁴ Σχηματικά, θα μπορούσε να θεωρηθεί και α-χωρική όμως αυτό θα δήλωνε ότι βρίσκεται εκτός χώρου, κάτι που ασφαλώς δεν συμβαίνει. Απλά, η ταυτότητα αυτή δε μπορεί να κατανοηθεί επαρκώς μέσα από το δίπολο ιδιωτικό-δημόσιο γιατί δεν «χωράει» εντός του.

¹⁵ Giuliani, 2003 όπως αναφέρεται στο Βαζαίου, Α. (2009), «Ένας δικός της χώρος: Ο συναισθηματικός δεσμός με το σπίτι και η συγκρότηση της γυναικείας χωρικής ταυτότητας», σελ.106

¹⁶ όπ. αν. Βαζαίου, Α. (2009), σελ.107

και κατ' επέκταση την πραγμάτωση της ιδιότητας του πολίτη. Αυτό γίνεται εμφανές και στην περίπτωση της Ελένης, όπου η καθημερινότητα σε αυτό το ιδιότυπο εργασιακό περιβάλλον συνοδεύεται από συνθήκες που παραπέμπουν σε εγκλεισμό και απομόνωση, αναιρώντας τη δυνατότητα οικειοποίησης του χώρου:

«Θα κρατούσε συντροφιά σε μια γριά μπαμπόγρια, που στεκόταν όμως στα πόδια της, δεν ήταν κατάκοιτη. Έδωσε ραντεβού με τα παιδιά της, τα είπαν, τα κανόνισαν. Θα δούλευε εσωτερική έξι μέρες τη βδομάδα, θα είχε δική της την Κυριακή, ρεπό, αλλά μέχρι τις επτά το βράδυ θα έπρεπε να ξαναγυρίζει. [...] Δυσκολεύτηκε πολύ στην καινούρια δουλειά, τα βρήκε μπαστούνια. Τι εσωτερική, εσώκλειστη ήταν. Το διαμέρισμα ήταν μεγάλο, σκοτεινό, γεμάτο από μεγάλα βαριά έπιπλα, καναπέδες, πολυθρόνες, τραπέζια, ντουλάπες και κομοδίνα, όλα από ξύλο καρυδιάς, και πλήθος αντικείμενα, διακοσμητικά και κάδρα στους τοίχους. Βαριές κουρτίνες εξασθένιζαν το φως του ήλιου, το έκαναν χλωμό, και, όταν είχε συννεφιά, το σπίτι έμοιαζε με μαυσωλείο. Μύριζε ναφθαλίνη και κλεισούρα... [...] Την αποκαρδίωνε κάπως το ζοφερό εκείνο περιβάλλον και τη φόβιζε η κλεισούρα, το ότι θα έπρεπε να ζει σαν φυλακισμένη, να βγαίνει ελάχιστα, μια ή το πολύ δυο ώρες την ημέρα».

Μέσα στο σπίτι καθρεφτίζεται και αναπαράγεται «ό,τι συμβαίνει μέσα στο σπίτι αποτελεί προέκταση του ρατσισμού και σεξισμού στην υπόλοιπη κοινωνία»¹⁷. Η επιβαλλόμενη σιωπηρή επιτέλεση των οικιακών καθηκόντων, η υποτέλεια και η απαξίωση της καταγωγής και της προσωπικότητας της ηρωίδας αποτελούν εκφράσεις της άνισης σχέσης που αναπτύσσεται εντός του οίκου με την ηλικιωμένη εργοδότη της. Τα χαρακτηριστικά αυτά καθιστούν τον χώρο εργασίας και διαμονής της μη οικείο και τοποθετούν αρνητικό πρόσημο μπροστά από το ιδιωτικό, άρα και μη ιδιωτικό. Στο παρακάτω απόσπασμα, αποτυπώνεται γλαφυρά η σχέση που παράγει αυτή τη χωρικότητα, καθώς η ηλικιωμένη είχε υπάρξει κι ίδια πρόσφυγας:

«Επίσης, ποτέ δε ρωτούσε την Ελένη τίποτε για τη δική της ζωή. Ήταν σα να μην υπήρχε, σαν να ήταν απλό **εξάρτημα του σπιτιού**. Τη μερίδα του λέοντος στις αφηγήσεις της την καταλάμβανε η καταστροφή της Σμύρνης και η άτακτη φυγή από κει». (σελ. 88)

Προκειμένου να φωτιστεί το δεύτερο μέρος του δίπολου ιδιωτικό-δημόσιο, αποτελεί προϋπόθεση να κατανοηθεί η αλληλεξάρτηση της δομής της εσωτερικής εργασίας με τη διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων που διαντιδρούν στον χώρο. Ο φόβος για την απώλεια της εργασίας και ο εγκλεισμός της Ελένης “εντός των τοιχών” σε συνδυασμό με τις εξόδους που πραγματοποιούνται αποκλειστικά για την κάλυψη των αναγκών του νοικοκυριού, πέραν του

¹⁷ Ψημμένος, Ι. (2001), «Νέα εργασία και ανεπίσημοι μετανάστες στη μητροπολιτική Αθήνα, Μετανάστες στην Ελλάδα», σελ. 95-126

ψυχολογικού αντίκτυπου που έχει πάνω της, συνιστά την υφαρπαγή του δικαιώματός της στη συμμετοχή στην κοινωνική ζωή της πόλης· την παρουσία στο “δημόσιο χώρο” με όποιες πτυχές και εκφάνσεις εμπεριέχει ο ορισμός του. Η κοινωνική περιχαράκωση έρχεται σε ευθεία αναλογία με τη θέση της στην κοινωνία και σε πλήρη αντίθεση με την πραγμάτωση του βιωμένου δημόσιου χώρου. Η επαφή της με την πόλη με τους δικούς της όρους, χωρίς τις υποχρεώσεις που απορρέουν από την οικιακή εργασία, περιορίζεται στο σύντομο χρονικό διάστημα μεταξύ του ιδιότυπου, ανοίκειου “ιδιωτικού” χώρου εργασίας και του ιδιωτικού, οικείου -με συναισθηματικούς δεσμούς-, χώρου της δικής της οικογένειας. Η δημιουργία ενός τόσο στενού χωρο-χρονικού στεγανού αφαιρεί από την έννοια του “δημόσιου” κάποιες από τις θεμελιώδεις, συστατικές του ποιότητες. Δεν παύει όμως να είναι μια ρωγμή-ανάσα για την ηρωίδα και έχει αξία να σημειώσουμε την επιλογή του συγγραφέα να δώσει για τίτλο στο βιβλίο τη χρονική διάσταση της ζωής της στο δημόσιο χώρο: *Κυριακή ρεπό*· υπονοώντας ότι σε εκείνο το χωρο-χρόνο, η ζωή βιώνεται ισότιμα. Κυριακή ρεπό, σε μια καθημερινότητα ασύμμετρων σχέσεων, που επιβεβαιώνει τη διαπίστωση της Massey ότι η ρομαντική αντιμετώπιση του δημόσιου χώρου «ως ένα κενό που καθιστά δυνατό τον ελεύθερο και ισότιμο λόγο δε λαμβάνει υπόψη της την ανάγκη να θεωρούμε το χώρο ως προϊόν των κοινωνικών σχέσεων που είναι πιθανά αντίθετες και άνισες».¹⁸

«Να μιλήσει με κανέναν δεν είχε –η γριά είχε ανακαλύψει την αξία του μονόλογου-, να βγει από το σπίτι δε μπορούσε παρά ελάχιστα, να πλέξει και να κεντήσει δεν ήξερε – για να μάθεις τις δουλειές αυτές πρέπει να είσαι εσώκλειστος στο σπίτι, να ζεις όπως οι γυναίκες οι παλιές, αυτή από κοριτσάκι γύριζε στην πιάτσα αναζητώντας μεροκάματο στα εργοστάσια και στα χωράφια. Να διαβάσει δε μπορούσε αγράμματη ήταν, τι της έμενε λοιπόν; Μόνον η τηλεόραση, που της προξενούσε όμως φρικτή ανία. Η γυναίκα έπαθε αθυμία, έχασε το μπρίο της, τη ζωντάνια της, την ενεργητικότητά της, χαλάρωσε, κόντευε να γίνει μαλθακή. [...] Απ’ τα μέσα της βδομάδας μετρούσε τις ώρες, πότε θα ερχόταν η Κυριακή για να φύγει από κει μέσα, για να ξεσιάσει κι αυτή λιγάκι. **Ξέσκαγε όμως; Καθόλου! Μόνο όσο κρατούσε η διαδρομή με τα πόδια, από την παραλία ως το σπίτι της.** Εκεί, με το τσαντάκι της και τους μποναμάδες για την οικογένεια στο χέρι, παρά θιν’ αλός, άδειαζε το κεφάλι της, χάζευε τους γλάρους, τα κύματα και τα αγκυροβολημένα γκαζάδικα, έβλεπε και λίγο κόσμο να περπατάει πάνω κάτω – η ζωή ήταν ωραία!» (σελ. 92-3)

«Η ανώμαλη προσγείωση όμως ερχόταν πολύ γρήγορα, μόλις χτυπούσε το κουδούνι του σπιτιού της. [...] την υποδέχονταν πολύ θερμά, μάνα τους ήταν, η κατάσταση όμως παρέμενε ανησυχητικά στάσιμη. Ο Παύλος εξακολουθούσε να είναι μια σιακά, στο περιθώριο, έκανε πού και πού κανένα μεροκάματο, και τις υπόλοιπες ώρες ήταν βυθισμένος στην ομφαλοσκοπήση. Δεν μπορούσες να ζητήσεις τίποτα παραπάνω απ’ αυτόν. Ο Σπύρος όμως, ο γιος της, είχε ακολουθήσει για τα καλά

¹⁸ Massey, D. (2008), «Για το Χώρο», σελ. 249-250

μια ισχυρή καυκάσια παράδοση: αλητάμπουρας και πότης δεν ήταν, ήταν όμως μεγάλος κηφήνας, άχθος αρούρης.» (σελ. 93)

Ένας ιδιαίτερος χώρος, που σήμερα τείνει να εκλείψει και στο βιβλίο περιγράφεται στο όριο των εννοιών του ιδιωτικού και του δημόσιου από τη ματιά των μεταναστ(ρι)ών, είναι ο τηλεφωνικός θάλαμος. Τοποθετημένος σε δημόσιο χώρο, διάφανος, σε κοινή θέα, φιλοξενεί μία από τις κύριες εκφράσεις της ιδιωτικής ζωής: την έκφραση των συναισθημάτων. Συγχρόνως ενώνει τόπους, χρόνους, εμπειρίες. Με αυτά τα δεδομένα γίνεται αντιληπτό ότι το δίπολο ιδιωτικό-δημόσιο είναι περιοριστικό και ανεπαρκές για να προσδιορίσει τη χωρικότητα του τηλεφωνικού θαλάμου. Πιο κατάλληλο θα ήταν ένα αντιληπτικό πλαίσιο που να μπορεί να συσχετίσει την εμπειρία, το βίωμα και τη νοηματοδότηση με τις σχέσεις και τις αναπαραστάσεις που τα παράγουν¹⁹. Ο Harvey προτείνει μια θεώρηση του χώρου που συνδυάζει, τους τρόπους κατανόησης του χώρου που έχει ο ίδιος εισάγει με το έργο του και αφορούν τις έννοιες του *απόλυτου*, του *σχετικού* και του *σχεσιακού* χώρου²⁰, με την τριμερή διαίρεση του χώρου που αναγνωρίζει ο Lefèbvre²¹, δηλαδή τον εμπειρικό/υλικό χώρο, τον διανοητικό/αναπαραστάσεις του χώρου και το βιωμένο χώρο/χώροι της αναπαράστασης. Χρησιμοποιώντας τη σκηνή του βιβλίου, μπορούμε να προσδιορίσουμε όλες αυτές τις έννοιες, συγκεκριμενοποιώντας το εν λόγω θεωρητικό σχήμα: Όταν η ηρωίδα μιλάει μέσα σε έναν τηλεφωνικό θάλαμο, τοποθετείται σε έναν *απόλυτο* χώρο, υλικά οριοθετημένο· γύρω της βρίσκονται και άλλοι άγνωστοι άνθρωποι ενώ αυτή μιλάει με τους δικούς της στη Γεωργία, επομένως βρίσκεται σε έναν *σχετικό* χώρο αναφορικά με τους περαστικούς και τους συγγενείς της· η κίνηση των περαστικών, κάποιος που κοντοστέκεται περιμένοντας να τηλεφωνήσει, η Ελένη που εστιάζει αλλού το βλέμμα της για να μην βλέπει αυτόν που περιμένει, διαφοροποιούν τις *αναπαραστάσεις του χώρου*· μιλώντας με τους οικείους της, η Ελένη αρχίζει να βιώνει και το θάλαμο ως οικείο («*κολλημένοι στη συσκευή, που αντικαθιστούσε το αγαπημένο σώμα*»),

¹⁹ Harvey, 2005 όπ. αν. στο Καρασιώτου, [2014], σελ.26

²⁰ Επεξηγηματικά, ο *απόλυτος* χώρος γίνεται αντιληπτός ως σταθερός και ορισμένος και στο πλαίσιο του καταγράφονται, χωροθετούνται και εξατομικεύονται γεγονότα, πρακτικές και σώματα. Ο *σχετικός* χώρος έχει διπλή έννοια: από τη μια ως πολλαπλότητα γεωμετριών για να επιλέξει κάποιος-α, από την άλλη ως χωρικό πλαίσιο εξαρτώμενο από εκείνο προς το οποίο σχετίζεται και προς το υποκείμενο. Τέλος, ο *σχεσιακός* χώρος (ή, καλύτερα χωροχρόνος) υπάρχει μόνο μέσα σε/από τις διαδικασίες που τον ορίζουν. (Harvey, [2005], «*Ο χώρος ως λέξη-κλειδί*», σελ.23-24) (Harvey, 2005 όπ. αν. στο Καρασιώτου, [2014], σελ.26)

²¹ Πιο αναλυτικά, σύμφωνα με τον Lefèbvre, ο χώρος υπακούει σε μια τριμερή διαίρεση: τον υλικό χώρο, δηλαδή το χώρο της εμπειρίας και της αντίληψης μέσα από τη φυσική επαφή και αίσθηση (απόλυτη γεωγραφική θέση, δρόμοι, κτίρια, τοπόσημα, γειτονιές κλπ), την αναπαράσταση του χώρου, δηλαδή τον χώρο όπως συλλαμβάνεται και αναπαρίσταται (λέξεις, χάρτες, περιγραφές, μεταφορική χρήση εννοιών) και τους χώρους της αναπαράστασης, δηλαδή τον βιωμένο χώρο των αισθήσεων, τη φαντασία, τα συναισθήματα και νοήματα που ενσωματώνονται στην καθημερινή μας ζωή (αισθήματα ευχαρίστησης «γύρω από την εστία», αίσθηση ασφάλειας ή δυσφορίας γύρω από τον περικλειστο χώρο, αίσθηση εξουσίας από την ιδιοκτησία, έλεγχος και κυριαρχία στο χώρο, φόβος για τους «έξω από τα όρια/το φράχτη, τους «κοινωνικά μη αποδεκτούς) (Lefèbvre, 1991 όπ. αν. στο Harvey, [2005], «*Ο χώρος ως λέξη-κλειδί*», σελ.29).

κατασκευάζοντας ένα χώρο αναπαράστασης οικειότητας· όσο περνά ο χρόνος, νιώθει νοσταλγία, συγκίνηση, ανησυχία, ελπίδα, άρα ο σχεσιακός χώρος φορτίζεται.

«Το απόγευμα έπαιρναν και κανένα τηλέφωνο στους δικούς τους στη Γεωργία, όταν βέβαια έβρισκαν κάποιο τηλεφωνικό θάλαμο που να είχε μείνει άθικτος ή ελαφρά λαβωμένος απ' τους βανδαλισμούς των εφήβων και των χούλιγκαν. Οι θάλαμοι αυτοί, αληθινά εξομολογητήρια, φιλοξενούσαν πολλή συγκίνηση, πολύ πόνο, πολλή νοσταλγία και απαντοχή. Έκθετοι στα μάτια των περαστικών πίσω απ' το τζαμλίκι τους, λογιών λογιών άνθρωποι, λευκοί, κίτρινοι και μαύροι, αλλοδαποί κατά κανόνα, κολλημένοι στη συσκευή, που αντικαθιστούσε το αγαπημένο σώμα, συνομιλούσαν με λαχτάρα, ρωτούσαν με αγωνία ή μυξόκλαιγαν εν χορώ με συγγενείς και φίλους τους στα πέρατα της οικουμένης. Μόνο και μόνο για χάρη αυτού του καημού δεν έπρεπε να ρυπαίνουν και να ρημάζουν εκείνα τα “ιερά” οι διάφοροι αλητήριοι». (σελ. 26)

Η προσέγγιση αυτή, αναδεικνύει την ένδεια της διχοτομίας ιδιωτικό-δημόσιο στην κατανόηση της χωρικότητας του τηλεφωνικού θαλάμου, όταν εκεί μια μετανάστρια, που εργάζεται ως εσωτερική, επικοινωνεί στη γλώσσα της με τα αγαπημένα της πρόσωπα. Ένας επιδερμικός προσδιορισμός αυτού του χώρου, αναιρείται στη στιγμή, αν αυτός κατανοηθεί, μέσα από μια ολίσηση ανάμεσα στις διαφορετικές διαστάσεις και εννοιολογήσεις που παρέχει το παραπάνω σχήμα, ως μια ρευστή συνθήκη χωρικότητας.

3_ συμπεράσματα

Μέσα από την αφήγηση της εμπειρίας της μετανάστευσης, τη μεταβλητή του φύλου και την εσωτερική οικιακή εργασία, προσεγγίστηκε το δίπολο δημόσιος-ιδιωτικός χώρος. Είδαμε πώς ένα παγκόσμιο κοινωνικό φαινόμενο, -που συνήθως αναλύεται με εργαλείο τις κυρίαρχες οικονομικές θεωρίες-, μια επιτελεστική διαδικασία διαμόρφωσης έμφυλης ταυτότητας και ένα είδος άτυπης απασχόλησης, μπορούν να αποδομήσουν τη στεγανά διχοτομημένη εννοιολόγηση του χώρου. Ασφαλώς, η ερμηνεία ενός πολιτιστικού προϊόντος μπορεί να προσεγγίσει ως έναν βαθμό αυτή την προσπάθεια καθώς η αφήγηση είναι χωρικά, χρονικά και πολιτισμικά εντοπισμένη μέσα σε συγκεκριμένα συμφραζόμενα, ωστόσο, στιγμιαία συνδιαλέγεται με μεγαλύτερες θεωρίες και μετά από αρκετά στάδια αφαίρεσης ανάγεται σε πιο μακροσκοπικές έννοιες.

Οι διαφορετικοί τρόποι που επιτελείται η χωρική ταυτότητα της ηρωίδας, και η έμφυλη, ταξική, εθνοτική διάσταση τους, αναδεικνύονται μέσα από τις εμπειρίες της, οι οποίες δεν «χωράνε» σε αυτό το στεγανό καθώς βρίσκονται και από τις δύο πλευρές του διπόλου. Ο χώρος της εργασίας της όπου μαγειρεύει, καθαρίζει, φροντίζει τα ηλικιωμένα μέλη της οικογένειας, είναι το σπίτι των εργοδο(ρι)ών της, όπου πριν εκτελούνταν αμισθί από τις γυναίκες της οικογένειας οι ίδιες εργασίες. Θα λέγαμε ότι πρόκειται για ένα αντιφατικό συνεχές άμισθης-έμισθης εργασίας που λαμβάνει χώρα σε έναν εξίσου αντιφατικό ιδιωτικό χώρο. Ο δημόσιος χώρος από την άλλη, έχει τόσο στενές «διαστάσεις» και βιώνεται τόσο άνισα, ώστε αναιρείται το καταστατικό του χαρακτηριστικό, αυτό της ισότιμης συμμετοχής στο κοινωνικό πεδίο. Η Ελένη τοποθετείται στον δημόσιο χώρο με όρους κοινωνικού αποκλεισμού.

Ανάμεσα σε μια ανύπαρκτη δημοσιότητα και σε μια ανοίκεια ιδιωτικότητα, το δίπολο δημόσιος-ιδιωτικός χώρος δοκιμάζεται συστηματικά: άλλοτε εντείνεται, άλλοτε το τροποποιείται και ενίοτε καταλύεται. Το ξεπέρασμα αυτών των ορίων δε συνεπάγεται την κατάργηση των διχοτομημένων εννοιών και ούτε, κάτι τέτοιο, είναι απαιτούμενο. Το ζητούμενο είναι να ειπωθεί ο χώρος μέσα από μια άλλη οπτική ώστε να έρχονται στην επιφάνεια οι αόρατες σφαίρες της κοινωνικής ζωής και να αποδίδεται μια πιο αληθινή εικόνα της κοινωνικής πραγματικότητας. Κάτι τέτοιο δε μπορεί να επιτευχθεί με μοναδικό εργαλείο στερεοτυπικούς διπολικούς διαχωρισμούς, και γιατί υφίστανται ως έναν βαθμό και όχι ολοκληρωτικά, αλλά κυρίως γιατί συνδέονται μονοσήμαντα. Αφετηρία πρέπει να είναι οι υποκειμενικές εμπειρίες από το χώρο, οι οποίες *«αν και βιώνονται ως έντονα προσωπικές, δεν παύουν να εντάσσονται στο πλαίσιο μιας ευρύτερης κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής πραγματικότητας»*²².

Η πραγματικότητα αυτή είναι ρευστή και γνωρίζει σαρωτικές αλλαγές. Η αναγνώρισή τους επαναπροσδιορίζει τη σφαίρα των διεκδικήσεων, γεγονός που απαιτεί από τις φεμινιστικές αναλύσεις του αστικού χώρου μεγάλη ευαισθησία και συνεχή εγρήγορση.

²² όπ. αν. Βαζαίου, Α. (2009), σελ.104

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αβδελά, Ε. (2009), «Η όψιμη ανακάλυψη της επισφαλούς εργασίας», στο συλλογικό τόμο *Επισφαλής εργασία, «γυναικεία εργασία»*, Ιστορείν, σελ. 13-18, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα
- Βαζαίου Α. (2009), «Ένας δικός της χώρος: Ο συναισθηματικός δεσμός με το σπίτι και η συγκρότηση της γυναικείας χωρικής ταυτότητας», στο *Δημόσιος χώρος και φύλο*, υπό την επιμέλεια της Μαριάννας Ψύλλα, εκδόσεις Τυπωθήτω, σελ.101-126, Αθήνα
- Βαΐου, Ντ. (επιστ. υπεύθυνη) κ.ά. (2007), «Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη. Μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονιές της Αθήνας», εκδόσεις L-Press και ΕΜΠ, Αθήνα
- Βαΐου, Ντ. (2013), «Δια-εθνικές καθημερινότητες στην πόλη: επανεξετάζοντας έμφυλες σχέσεις και πρακτικές φροντίδας στις γειτονιές της Αθήνας», στην *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 140-141 Β'-Γ', σελ. 71-86, Αθήνα
- Butler, J. (2004), «Σώματα που έχουν σημασία, σχετικά με τα όρια του φύλου στο λόγο», στο *Τα όρια του σώματος*, υπό την επιμέλεια της Δήμητρας Μακρυγιάννη, εκδόσεις Νήσος, σελ.181-204, Αθήνα
- Butler, J. (2006), «Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου: Δοκίμιο πάνω στη φαινομενολογία και τη φεμινιστική θεωρία», στο *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική πρακτική*, υπό την επιμέλεια της Αθηνάς Αθανασίου, εκδόσεις Νήσος, σελ.381-407, Αθήνα
- Harvey, D. (2005), «Ο χώρος ως λέξη- κλειδί», *Γεωγραφίες*, Νο 10, σελ. 21-42
- Καρασιώτου, Σ. (2014), «Έμφυλος καταμερισμός εργασίας και εργασιακές κουλτούρες στους χώρους της συμβολικής οικονομίας», διπλωματική εργασία, ΕΜΠ, Αθήνα
- Lefebvre, H. (1991[1974]), «The production of space», εκδόσεις Basil Blackwell, Oxford
- Μαρνελάκης, Γ. (2003), «Μεταλλαγές των ιδεών για την έννοια του φύλου», αδημοσίευτο κείμενο, Αθήνα
- Massey, D. (2008), «Για το Χώρο», εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- Mouffe, Ch. (2006), «Ο φεμινισμός, η έννοια του πολίτη και η ριζοσπαστική δημοκρατική πολιτική», στο *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική πρακτική*, υπό την επιμέλεια της Αθηνάς Αθανασίου, εκδόσεις Νήσος, Αθήνα
- Ξυπολυτάς, Ν. (2012), «Οι συνέπειες της οικιακής εργασίας στις οικογενειακές σχέσεις και στις σχέσεις αλληλεγγύης των μεταναστριών: Η περίπτωση των Ουκρανών εσωτερικών εργατριών στην Αττική», διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα
- Σαρίκας, Ζ. (2014), «Κυριακή ρεπό», εκδόσεις Εστία, Αθήνα

- Vaiou, D. (1992), “Gender divisions in urban space: beyond the rigidity of dualist classifications”, *Antipode* 24:4, σελ.247-262
- Παλλιδάκη, Τ. (2013), «Προσεγγίζοντας τη δική της “πόλη”. Η σιωπηρή επιτέλεση του φύλου μέσα από τη συγκρότηση του δίπολου δημόσιο-ιδιωτικό», σπουδαστική εργασία, ΔΠΜΣ Πολεοδομία - Χωροταξία, Ε.Μ.Π.
- Ψημμένος, Ι. (2001), «Νέα εργασία και ανεπίσημοι μετανάστες στη μητροπολιτική Αθήνα, Μετανάστες στην Ελλάδα», σελ 95-126